

המסורת התנאית על פסח חזקיהו

מאת

עדיאל שרמר ובנימין קצוף

טיהור המקדש בידי חזקיהו המלך וחגיגות הפסח שבעקבותיו, המתוארים בדה"ב כט ל, משכו תשומת לב רבה בפרשנות ובמחקר. הם משכו גם את תשומת ליבם של חז"ל. מאחר שחזקיהו מתואר במקרא כמלך צדיק, עשוי היה האופן שבו חגג את הפסח להיחשב כתקדים. ואולם לדברי המחבר המקראי פסח חזקיהו נעשה 'בלא ככתוב', והדבר עורר את השאלה המתבקשת: מה במעשה של חזקיהו היה מנוגד להלכה? שאלה זו ניצבה במוקד המסורת התנאית על פסח חזקיהו. מסורת זו נמצאת בברייתא המופיעה בשתי גרסאות, בתוספתא במסכת פסחים ובתוספתא במסכת סנהדרין, ובמקבילות לברייתות אלה בשני התלמודים. במאמר זה נטען שעמידה על התהוותה והתפתחותה של המסורת היא המפתח להבנתה הנכונה. מחברי המאמר מתחקים על תהליך התגבשותה של הברייתא, ובעקבות זאת מציעים קריאה חדשה שלה, שבכוחה גם להביא להערכה נכונה יותר של מסורת הנוסח של התוספתא במקרה הזה.

ד"ר בנימין קצוף, המחלקה לתלמוד ותורה שבעל פה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן
binyamin.katzoff@biu.ac.il

פרופ' עדיאל שרמר, המחלקה לתולדות ישראל ויהדות זמננו ע"ש ישראל וגולדה קושיצקי,
אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן
adiel.schremer@biu.ac.il

תרומתו של ישועה בן יהודה למחקר המכילתא דרשב"י ולשונה

מאת

מנחם כהנא ועפרה תירושי-בקר

ישועה בן יהודה, חכם קראי שפעל בירושלים במאה האחת עשרה, שילב בפירושו לתורה, שכתב בערבית-יהודית, מובאות רבות מספרות חז"ל. רובן לקוחות מחיבורים שהגיעו לידינו, אולם הוא ציטט גם מחיבורים שלא הגיעו לידינו, ובראשם ספרי זוטא דברים. במאמר זה המחברים מתמקדים במובאות שהביא ישועה מן המכילתא דרשב"י, שלא הגיעה לידינו בשלמותה, ודנים בתרומתן לקידום מחקרה של המכילתא דרשב"י וחקר לשונה.

קטעים מפירושו הקצר והארוך של ישועה לספר שמות נשתמרו בכתבי יד רבים. כהכנה לכתיבת מאמר זה נערכה בדיקה של כארבעים וחמישה כתבי יד של ישועה, שרבים מהם מקוטעים וסדר דפיהם משובש. בעשרים ואחד כתבי יד נתגלו שישים ושלוש מובאות מן המכילתא דרשב"י.

מכילתא דרשב"י יצאה לאור בשתי מהדורות. המהדורה של דוד צבי הופמן, שפורסמה בשנת תרס"ה, מבוססת בעיקר על מדרש הגדול, ואילו מהדורת יעקב נחום אפשטיין ועזרא ציון מלמד, שיצאה לאור בשנת תשט"ו, מבוססת בחלקים גדולים על קטעי גניזה. הופמן כלל במהדורתו גם דרשות ממדרש הגדול שאולי מקורן במשנה או בתלמוד, ואילו מלמד מיעט בכך. עתה, בעקבות מובאותיו של ישועה, אפשר להיווכח כי לעיתים צדק הופמן. דוגמה בולטת לכך הן דרשות רבות של המכילתא דרשב"י על השבת בפרשות כי תשא – ויקהל שמלמד שיער שמקורן במכילתא דר' ישמעאל, ולכן לא כלל אותן במהדורתו, ועתה מתברר שמקורן במכילתא דרשב"י, כפי ששיער הופמן.

בעזרת המובאות שהביא ישועה אפשר לשחזר כמה קטעים מן המכילתא דרשב"י שלא נודעו עד כה, מאחר שלא נשתמרו בקטעי הגניזה ובמדרש הגדול. בעזרת מובאות אחרות אפשר להוכיח את נכונותם של שחזורים מסופקים של דרשות המכילתא דרשב"י שנשתמרו רק במדרש הגדול, או לחלופין שהשחזורים מוטעים, ושמקורו של מדרש הגדול הוא התלמוד הבבלי או הרמב"ם. כמו כן נשתמרו בציטוטיו של ישועה נוסחים טובים של המכילתא דרשב"י, טובים לעיתים מן הנוסחים שבקטעי הגניזה ובמדרש הגדול.

במובאות של ישועה ממכילתא דרשב"י משתקפים מאפיינים רבים של לשון חכמים המוכרים לנו מכתבי היד המשובחים של ספרות חז"ל, והם מעידים על מהימנות מסירתו. דברים אלו אמורים בתופעות מתחומי הכתיב, תורת ההגה, צורות הפועל, צורות השם והתחביר. בתחום תורת ההגה מצינו במובאות אלה קווי לשון המאפיינים מסורות הגייה שונות של לשון המשנה. בכתבי היד המנוקדים נמצאו כמה מקוויה הבולטים של מסורת הגייה ארץ ישראלית,

לצד תופעות המאפיינות את הטיפוס המזרחי של הענף הארץ ישראלי של לשון המשנה ותופעות המאפיינות את הענף הבבלי של לשון המשנה. שילובים אלה מצביעים על מורכבות המציאות הלשונית בסביבתו של המלומד הקראי ישועה בן יהודה במאה האחת עשרה בירושלים, ומעידים על מסורות הגייה שונות שדרו בכפיפה אחת.

פרופ' מנחם כהנא, החוג לתלמוד, האוניברסיטה העברית בירושלים
menahem.kahana@mail.huji.ac.il

פרופ' עפרה תירוש-בקר, החוג לשפה וספרות ערבית והחוג ללשון העברית
otirosh@mail.huji.ac.il

'סדרי טהרות': ניסיון השלמת התלמוד כפרק בתולדות החסידות וההתנגדות

מאת

ישראל אורי מייטליס

מאמר זה בוחן את הזיקה שבין החיבור התלמודי 'סדרי טהרות', שכתב ר' גרשון חנוך היינר ליינר, האדמו"ר מאיזביצה-ראדזין, ובין עולם החסידות בכלל ועולמה של חסידות איזביצה-ראדזין בפרט.

'סדרי טהרות', שנועד כביכול להשלים את המסכתות התלמודיות על סדר טהרות, נחקר במחקר האקדמי משני כיוונים עיקריים: ההתנגדות לחיבור בגין צורתו, שעוצבה כחיקוי מדויק של דף הגמרא המקובל, נדונה במחקר ההיסטורי בהקשר של חקר המגמות האורתודוקסיות של התקופה, ואילו עמדתו הביקורתית של הרב ליינר ב'סדרי טהרות' כלפי הגהות של הטקסט התלמודי, שבמסגרתה חלק על שיטת ההגהות הנמרצות של הגר"א, נדונה במחקר התלמודי.

במחקר זה המחבר מבקש לקרב בין חקר הספרות התלמודית לחקר החסידות ולהראות כי לא זו בלבד שחיבור תלמודי זה מכיל תורות מובהקות של חסידות איזביצה-ראדזין, אלא שאין להפריד בין ההתנגדות לחיבור ומחלוקתו העקרונית של המחבר עם הגר"א בנושא הגהות הטקסט התלמודי ובין המחלוקת ארוכת השנים ורבת התמורות שבין החסידים למתנגדים.

עוד עומד המחבר על האופן שבו דווקא חיבור תלמודי זה, שבמחקר לא זוהה בדרך כלל עם עולמה הייחודי של איזביצה-ראדזין, הוא במובן מסוים הייצוג הספרותי הטוב ביותר של חסידות זו כפי שהתקיימה באופן ריאלי: חיבור המשקף עולם של עיסוק אינטנסיבי ושמרני בתלמוד ובהלכה באופן שבו תורותיהם הייחודיות ודרכם של אדמו"רי איזביצה-ראדזין מונכחות בו.

ד"ר ישראל אורי מייטליס, המחלקה למורשת ישראל, אוניברסיטת אריאל בשומרון
orimeitlis@gmail.com

טעות לעולם חוזרת

מאת

שמחה עמנואל

חכמי ימי הביניים השקיעו מאמצים רבים בבירור הנוסח הנכון של התלמוד הבבלי ושל חיבורים אחרים מספרות חז"ל. פעמים רבות הם לא שיתפו את הקוראים בלבטיהם ולא תיעדו את תהליך הבירור שעשו כדי לקבוע מהו הנוסח הנכון. אך לעיתים הם דווקא הציגו את הגרסאות השונות האפשריות בסוגיה, והסבירו מה היו השיקולים שהנחו אותם בבואם לקבוע מהו הנוסח הנכון ומהו הנוסח שאיננו נכון.

במאמר זה המחבר דן בשני בירורים טקסטואליים מהסוג השני, שהשתבשו לחלוטין. הדיון האחד הוא בבירור נוסח סוגיה סבוכה בתלמוד הירושלמי העוסקת בעניין רגיש עד מאוד – באילו תנאים יכול בעל לגרש את אשתו שיצאה מדעתה. הדיון השני הוא בנוסח דרשה במכילתא דר' ישמעאל על איסור אמירה לגוי בשבת. קביעת הנוסח הנכון של דרשה זו עשויה להשפיע רבות על פסיקת ההלכה בנושא זה. בשני הטקסטים הנדונים במאמר יש צירופי מילים שחוזרים שוב ושוב, ולכן השתבשו הסופרים הקדמונים בהעתקתם. חכמי ימי הביניים ביקשו לתקן את המעוות וביארו בהרחבה מהו הנוסח הנכון. אך הסופרים המאוחרים שהעתיקו את הדיונים הטקסטואליים המורכבים עשו את מלאכתם ברשלנות וקלקלו מחדש את מה שבאו חכמים לתקן.

בנספח למאמר נדונה בקצרה שאלת שימושם של חכמי ימי הביניים בכללים פילולוגיים סדורים ובעיקר בכלל המפורסם של דילוג מחמת הדומות (homeoteleuton).

פרופ' שמחה עמנואל, החוג לתלמוד והלכה, האוניברסיטה העברית בירושלים
simcha.emanuel@mail.huji.ac.il

THE TANNAITIC TRADITION CONCERNING THE PASSOVER CELEBRATIONS OF KING HEZEKIAH

Adiel Schremer and Benjamin Katzoff

The purification of the Temple by king Hezekiah, and the following celebrations of the Passover, as described in 2Chr. 29-30, have attracted much contemporary scholarly attention. They also attracted the attention of the ancient rabbis. Because Hezekiah is described in the Hebrew bible as a righteous king, who followed God's law, the way he celebrated the Passover was assumed by the rabbis as legally valid. Yet, the Chronicler refers to Hezekiah's Passover celebrations and says that they were not done in accordance with the law (2Chr. 30:18). This has troubled the ancient rabbis, and the Tannaitic tradition concerning Hezekiah's Passover attempts to resolve this problem. That tradition exists in two versions: one in the Tosefta in tractate Pesahim, and the other in the Tosefta in tractate Sanhedrin, and in the parallel baraitot in both the Palestinian and the Babylonian Talmud. The present article suggests that a close reading of the two versions indicates that the text was expanded, and it suggests an identification of the secondary material which was added. This makes possible a re-consideration of the purpose and meaning of the added comments, and a better treatment of the variant readings existing in the major text-witnesses of the Tosefta.

YESHUA BEN YEHUDA'S CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE MEKHILTA OF RABBI SHIMON BEN YOḤAI AND ITS LANGUAGE

Menahem Kahana and Ofra Tirosh-Becker

Yeshua ben Yehuda, a Jerusalem Karaite scholar of the eleventh century, included many quotations from rabbinic literature in his Judeo-Arabic commentaries on the Torah. While most of these quotations are drawn from well-known compositions, some were quoted from treatises that are no longer extant, first and foremost Sifre Zuṭa on Deuteronomy. In this paper we focus on Yeshua's quotations from the Mekhilta of Rabbi Shimon ben Yoḥai (Mekhilta de-Rashbi), for which we do not have complete documentation, and we discuss the contribution of these quotations to the study of this Mekhilta and its language.

Portions of Yeshua's short and long commentaries on Exodus were preserved in many manuscripts. For this project we studied about forty-five manuscripts of Yeshua's commentaries, many of which were fragmentary with pages incorrectly ordered. In twenty-one of these manuscripts, we found a total of sixty-three quotations from the Mekhilta de-Rashbi.

Two editions of the Mekhilta de-Rashbi have been published so far. David Zvi Hoffmann's 1905 edition was based mainly on Midrash Hagadol, while Jacob Nahum Epstein and Ezra Zion Melamed's 1955 edition was based to a large extent on Geniza fragments. Further differences between the two editions are due to Hoffmann's tendency to include sections from Midrash Hagadol whose origin could in fact be the Mishna or the Talmud, while Melamed refrained from doing so. Now, on the basis of the quotations preserved in Yeshua ben Yehuda's writings, we can confirm that Hoffmann's approach was sometimes correct. For example, in his edition Melamed did not include the many homilies on the Sabbath in the Mekhilta de-Rashbi commentary on Torah sections ki-tissa – vayaqhel, as he attributed them to the Mekhilta of Rabbi Yishmael. Now, however, we can establish that they are indeed an integral part of the Mekhilta de-Rashbi as surmised by Hoffmann.

Quotations embedded in Yeshua's writings enable us to reconstruct several new paragraphs of the Mekhilta de-Rashbi that were not preserved either in Midrash Hagadol nor in Geniza fragments. With the help of other quotations, we can prove that some uncertain reconstructions of Mekhilta de-Rashbi homilies, which are preserved only in Midrash Hagadol, were in fact correct, while others were incorrect and the sources of Midrash Hagadol in those cases were the Babylonian Talmud or Maimonides. Moreover, Yeshua's quotations occasionally preserved a more reliable version of the Mekhilta de-Rashbi than the versions preserved in Geniza fragments and in Midrash Hagadol.

The quotations from the Mekhilta de-Rashbi embedded in Yeshua ben Yehuda's writings reflect many linguistic features of Rabbinic Hebrew known to us from the most reliable manuscripts of rabbinic literature. These linguistic features, including orthography, phonology, verb and noun morphology, and syntax, further testify to the reliability of the transmission by Yeshua. The phonological characteristics of these quotations reflect a variety of pronunciation traditions of Mishnaic Hebrew. The vocalized manuscripts reflect some of the salient characteristics of the Palestinian pronunciation tradition of Mishnaic Hebrew alongside traits reflecting its Babylonian pronunciation tradition. The coexistence of these linguistic features points to a complex linguistic reality in eleventh century Jerusalem, where Yeshua lived and worked, indicating that multiple traditions were preserved there simultaneously.

‘SIDREI TAHAROT’: AN ATTEMPT TO COMPLETE THE TALMUD AS A CHAPTER IN THE HISTORY OF HASSIDISM AND ITS OPPONENTS (HITNAGDUT)

Israel Ori Meitlis

This article examines the relationship between the Talmudic treatise ‘Sidrei Taharot’ (‘Orders of Purity’), written by R. Gershon Henikh Leiner – the Rebbe of Izhbitza-Radzin Hassidism – and the general world of Hassidism as well as the particular world of Hassidic Izhbitza-Radzin.

This Talmudic treatise, which ostensibly sought to complete the Talmudic tractates on ‘Seder Taharot’, has been investigated in academic research from two main directions: opposition to the treatise due to its layout, which was designed as an exact imitation of the customary Talmud page, is discussed in the context of the study of the orthodox trends of the period, while Rabbi Leiner’s critical position in ‘Sidrei Taharot’ towards the annotations of The Talmudic text, including his criticism of the Vilna Gaon’s method of vigorous annotation method, is discussed in studies of Talmudic research.

The present article brings together the study of Talmudic literature with the study of Hassidism, showing that this Talmudic treatise contains distinct teachings from Izhbitza-Radzin thought and that it is not possible to separate the opposition to ‘Sidrei Taharot’ and the author’s principled disagreement with the Vilna Gaon on the issue of annotating the Talmudic text from the controversy between the Hassidim and the Mitnagdim.

I also show how this Talmudic treatise, which is not often identified in academic studies with the world of Izhbitza-Radzin, is in a certain sense the best literary representation of Izhbitza-Radzin Hassidism as it was practiced in reality: a treatise reflecting a world of intense and conservative engagement with the Talmud and Halakha which also transmits the unique teachings and ways of the rabbis of Izhbitza-Radzin.

AN ERROR ALWAYS REPEATS ITSELF

Simcha Emanuel

The medieval sages invested much effort in clarifying the correct text of the Babylonian Talmud and other works of Rabbinic literature. Often, they did not reveal their thought processes or document the way they determined the correct reading. However, occasionally they do present different possible versions of a passage and explain the considerations that led them to determine which of them is correct.

This article discusses two examples of the latter type of textual clarification, but which have become completely corrupted. One discussion addresses the clarification of the text of a complicated passage from the Palestinian Talmud about a very sensitive topic: under what conditions may a husband divorce his wife if she has gone insane. The second discussion is about the text of a Mekhilta passage about the prohibition of instructing a non-Jew to perform labor for a Jew on the Sabbath. Determining the correct text of this passage has significant halakhic ramifications.

Both of the texts discussed in this article contain recurring phrases, causing early scribes to err in their copying. The medieval sages sought to correct these corruptions and wrote extensive explanations of what the correct text should be. However, later scribes who copied these complex textual discussions were sloppy in their work and re-corrupted what the sages sought to correct, making the text nearly incomprehensible.

In the appendix to the article is a brief discussion of the use of consistent philological rules by medieval sages, especially the well-known principle of ‘omission due to similar ending’, or *homeoteleuton*.